

TALİN SUCİYAN

1978 İstanbul doğumludur. Sahakyan Nunyan Ermeni Lisesi mezunu olan Suciyan, lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamladıktan sonra yüksek lisansını sosyal bilimler alanında Freiburg Üniversitesi'nde yaptı. 2000-2010 yılları arasında çeşitli basın-yayın kurumları için çalıştı. Belgesel filmler, radyo programları hazırladı, çeviriler yaptı. 2008'de Münih'teki Ludwig Maximilian Üniversitesi'ne bağlı Yakın ve Orta-doğu Çalışmaları Enstitüsü'nün Türkiye Çalışmaları bölümünde doktora yapmaya ve çalışmaya başladı. Halen aynı bölümde öğretim üyesidir ve doçentlik çalışmasını sürdürmektedir.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Talin Suciyan'ın doktora tezinin genişletilmiş hali olarak, *The Armenians in Modern Turkey: Post-genocide Society, Politics and History* başlığıyla I. B. Tauris tarafından 2016'da yayımlanan eserin çevirisidir.

Suciyan, Türkçe basım için gözden geçirdiği ve eklemeler yaptığı bu çalışmada, özellikle Ermenice kaynakların merceğinden bir Türkiye tarihi sunuyor. Varlığı ve yaşadıkları inkâr edilenin tanıklığını merkeze alarak, Cumhuriyet'in ilk onyılarında Ermenileri hedef alan uygulamalara işaret ediyor ve Türkiye'de hüküm süren "inkâr habitusu"nu bileşenlerine ayırıyor.

Kitabın sonuna Suciyan'ın yararlandığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden bir seçki ve ayrıca okurun kitapta bahsi geçen Ermeni kanaat önderlerini ve ruhanileri daha yakından tanıyabilmesi için fotoğraflar eklendi. Bu bölümde yer alan bazı fotoğrafları kullanımımıza sunan Zakarya Mildanoğlu'na teşekkür ederiz.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

MODERN TÜRKİYE'DE ERMENİLER

Soykırımsonrası Toplum, Siyaset ve Tarih

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UÇU 221

Modern Türkiye’de Ermeniler
Talin Suciyan
The Armenians in Modern Turkey

Çeviri
Ayşe Günaysu

Yayıma Hazırlayan
Artun Gebenlioğlu

Kapak Fotoğrafi
İstanbul, Yedikule’deki
Sarp Pırgıç Ermeni Hastanesi’nde yetimler, 1922 civarı
(*Agos* gazetesi arşivinden)

Kapak Tasarımı
Aret Gıncır

© Aras Yayıncılık, 2018
© Talin Suciyan, 2018

ISBN 9786052100325

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Ekim 2018, İstanbul

MODERN TÜRKİYE'DE ERMENİLER

Soykırımsonrası Toplum, Siyaset ve Tarih

TALİN SUCİYAN

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
AYŞE GÜNAYSU

*Varujan Köseyan'ın
değerli anısına,
sevgi ve saygıyla.*

İçindekiler

Teşekkür.....	9
Önsöz.....	13
Kısaltmalar.....	16
Başlarken.....	19
BÖLÜM I	
İstanbul'da ve Diğer Vilayetlerde Kalan Ermenilerin Toplumsal Durumu.....	65
BÖLÜM II	
Hukuki Bağlam	145
BÖLÜM III	
Devlet Takibi ve Ermeni Karşıtı Kampanyalar	193
BÖLÜM IV	
Patrik Seçimi Krizi: 1944-1950	255
Sonuç Yerine.....	293
Kaynakça.....	299
Dizin	343

Teşekkür

Elinizdeki kitap doktora çalışmamın genişletilmiş hali olan ve *The Armenians in Modern Turkey: Post-genocide Society, Politics and History* ismiyle ilk kez okurla buluşan kitabın Türkçeleştirilmiş ve gözden geçirilmiş halidir. Ele aldığı konu ve yaklaşımı itibarıyla bir ilk olan bu çalışmanın Türkçesinin Aras Yayıncılık tarafından yayımlanmasının son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Bu işi üstlenen ve titizlikle elinizdeki kitabı yayına hazırlayan Aras Yayıncılık çalışanlarına teşekkür ederim. Bu kitabın bütün araştırma ve yazılma sürecine tanık olmuş, dertlerini paylaşmış, tartışmalarına ortak olmuş bir dost olarak Ayşe Günaysu'nun bu çalışmanın Türkçeleştirilmesi işini üstlenmesi benim için paha biçilmez bir nimetti. Özellikle de birincil kaynakların önemli bir bölümünün orijinal dillerinden, ikincil kaynakların ise Türkçe çevirilerinden tekrardan bulunup bu kitap için yeniden çalışılması büyük bir sabır ve özveri gerektiriyordu. Bütün bunları üstlenerek bu kitabı Türkçeye kazandırdığı için Ayşe Günaysu'ya ne kadar teşekkür etsem az. Çalışmamın ilk yılında, araştırmamın ilk adımını oluşturan Yerevan'daki arşiv çalışmamı gerçekleştirebilmem için burs veren Södosteuropa Gesellschaft'a desteği için teşekkür ederim. 2012-2013 döneminde Ermeni Genel Hayırseverler Birliği'nin (AGBU - Armenian General Benevolent Union) bana sağladığı burs, altı aylık izin süremde araştırmama devam etmeme katkıda bulundu. Üst üste iki yıl bu burs olanağını sağladığı için AGBU'ya teşekkür borçluyum.

Bu çalışma annem ve babam, Hasmik ve Hamparsum Suciyan'ın maddi ve manevi desteği olmadan, çok daha uzun sürede biterdi. Her zaman aynı fikirde olmasak da kararlarımı, yapmak istediklerimi destekledikleri için onlara minnettarım ve böyle bir anne-babaya sahip olduğum için de kendimi ayrıcalıklı hissediyorum. Kısıtlı imkânlarına rağmen, benim için yapabileceklerinin hep en iyisini ve en fazlasını yaptılar. Gerek entelektüel gerek duygusal pek çok zorluğu

beraberinde getiren tez yazma döneminde bana gösterdikleri sevgi, destek ve anlayış için onlara müteşekkirim.

Bu kitabı, Ermenice gazeteleri ve diğer süreli yayınları bir araya getirip Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin bahçesindeki bir depoda saklayan ve gelecek kuşaklara –ve tabii tarihçilere– paha biçilmez bir bilgi kaynağını miras bırakan Varujan Köseyan'a adadım. Onun muhafaza edilmesini sağladığı gazete arşivi olmasaydı, bu çalışma bu şekilde yapılamazdı. Hayatının son iki yılında Köseyan'ın dostluğunu ve güvenini kazanmak benim için büyük bir onur oldu, en önemli derslerimi ondan aldım.

Varujan Köseyan'a ek olarak bir grup arkadaşım ve meslektaşım beni hem manen desteklediler, hem de özel ya da kurumsal arşivlere erişimimi sağlayarak çalışmama büyük katkıda bulundular. Meline Pehlivanian'a, Christl Catanzaro'ya, Varteni Mosditchian'a, Yeliz Soytemel'e, Ara Sanjian'a, Ara Sarafian'a, Ari Sitas'a, Dimitri Theodoridis'e, Haçik Gazer'e, Helmut Thiess'e, Hraç Bayadyan'a, Kevork Kirkoryan'a, Marc Mamigonian'a, Mihran Dabağ'a, Boğaç Ergene'ye, Aret Kantian'a, Martin Kühn'e, Sevan Değirmencian'a, Taner Akçam'a, Vahé Tachjian'a, Wolfgang Schmitt-Garibian'a ve Yavuz Aykan'a destekleri için teşekkür ederim. Tezimin düzeltilerini yapan ve bazı çok değerli yorum ve katkılarda bulunan Vartan Matiossian'a ve basım öncesi kopyayı okuyarak benimle görüşlerini paylaşan Marc Mamigonian'a özel birer teşekkür borcum var. I. B. Tauris'ten kitap projesinin sorumluları Tomsz Hoskins'e ve tamamlanıncaya kadar projenin yürütülmesini yakından izleyen Sara Magness'e de müteşekkirim. Kitabın orijinal İngilizce baskısının editörlüğünü üstlenen ve “habitus” kavramını daha derinlikli ele almam için değerli önerilerde bulunan Burcu Gürsel ile çalışma olanağını elde ettiğim için kendimi şanslı hissediyorum ve ona bütün kalbimle teşekkür ediyorum.

Çalışmanın en heyecan verici bölümü yaptığım sözlü tarih görüşmeleriydi. Geniş ailemin Kanada'daki üyeleri, Montreal'deki İstanbullu ve Küçük Asya'nın diğer şehirlerinden gelen Ermenilerle bağlantı kurmam ve görüşmem için bana çok yardımcı oldular. Benimle

görüşmeyi kabul eden ve deneyimlerini paylaşan herkese teşekkür ediyorum. Görüşmelerimiz boyunca bana büyük sabır gösteren, daha sonra kaybettiğimiz halam Evdoksi Parsehyan'ı minnetle anıyorum. Sözlü tarih çalışmama katılmayı kabul eden tüm görüşmecilerime karşı kendimi borçlu hissediyorum.

Kitabın ana bölümü Yeşilköy'de (Ayastefanos), 1950'lerde Türkiye'den göçmek zorunda kalan insanların geride bıraktığı, Cumhuriyet döneminde aynı kaderi paylaşan evlerden birinde yazıldı. Son otuz yıldır, kuzenimin ailesi bu evin kiracısı olmuştu. 2012 yazını, kuzenim Setrak Mendikyan'la birlikte bu evde, bu kitabı yazarak geçirdim. Evin önce devletin, sonra da üçüncü şahısların eline geçmesinin hikâyesi, halen devam eden, alışlagelmiş bir el koyma uygulamasının örneği olarak akademik ilgiyi hak ediyor. Ben ise, bu evin kendine has atmosferinden, sessizliğinden ve dinginliğinden yararlanabildiğim için şanslıyım çünkü böylesi bir çalışmanın en çok ihtiyaç duyduğu şeyler bunlardı. Yazma süreci boyunca, özellikle kendi ailemin hem anne hem de baba tarafıyla ilgili bölümlerde, türlü zorluklarla karşılaştım. O zor zamanlarda bana gösterdiği sabır ve verdiği destek için kuzenim Setrak'a ne kadar teşekkür etsem az.

Gerek İstanbul'da gerek Münih'te bir grup kadın arkadaşım, kimi yazdıklarımı okuyarak ve yorumlarda bulunarak, kimi uzun saatler çalıştıktan sonra tükenme belirtileri göstermeme fırsat vermemek için beni dışarılara çıkararak, özellikle çalışmanın son dönemecinde yaşadığım güçlükleri daha kolay atlatmamı sağladılar ve hayatımı kolaylaştırdılar. Hepsine en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Aret Gıdır bu yolun başında bana destek olup verdiğim kararda beni cesaretlendirmeseydi, bu çalışmaya girişir miydim, bilmiyorum. Doktora tezimin birinci danışmanı Christoph K. Neumann ve Zürih Üniversitesi'nden ikinci danışmanım Hans-Lukas Kieser bütün bu süreçte beni hiç desteksiz bırakmadılar ve yazdıklarımı okumaya, üzerinde yorum yapmaya her zaman hazırıldılar. Onlara katkıları, yorumları ve destekleri için teşekkür ediyorum.

Önsöz

Ermeni kaynaklarıyla çalışmanın en zor yanı, bu kaynakların dünyanın çeşitli köşelerine dağılmış olmasıdır. Araştırmamın ilk yılında Ermenistan Ulusal Kütüphanesi'nde bir ay çalıştım. Ardından, 1927'den sonra İstanbul'da yayımlanan neredeyse bütün Ermenice gazetelerin, ayrıca yıllıkların ve diğer basılı süreli yayınların bulunduğu Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin deposunu keşfettim. 150. kuruluş yılında Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin tarihini yazan Varujan Köseyan tarafından bir araya getirilen bu süreli yayınların koleksiyonlarının bulunduğu deponun kütüphaneye dönüştürülmesi planlanıyordu. Köseyan, bu değerli malzemeyi geri dönüşüme gönderilmekten son anda kurtarmış ve bir odada depolamıştı. Üç yıl boyunca yarıyıl tatillerimi bu depoda çalışarak geçirdim. Bu koleksiyon olmasaydı, bu kitabı bu şekilde yazamazdım. Bu nedenle Varujan Köseyan'a minnettarım; aslında 1923 sonrası dönemle ilgilenen bütün tarihçiler ve dünyanın her yerindeki Ermeniler de bu koleksiyonu kurtardığı için ona minnettar olmalı. Kendisi o tarihlerde hastanenin yaşlılar evinde kaldığından, araştırma için geldiğim dönemlerdeki sohbetlerimiz sayesinde onun dostluğunu kazanma şerefine de nail oldum ve sohbetlerimizi mümkün olduğunca kayda almaya çalıştım. 2011'de Varujan Köseyan'ı kaybettik, onun anısı önünde saygıyla eğiliyorum. Onun ölümünün ardından Arsen Yarmen ve hastane yönetimi, aynı yerde araştırmamı sürdürmeme izin verdi. Oda son derece tozlu olduğundan, araştırmamın son ayında her gün bir saatten fazla orada kalamaz olmuştum. Çalışmamı bitirdikten sonra hastane yönetimi, odanın restorasyonunu tamamladı ve araştırmacıların iyi koşullarda çalışabileceği, derli toplu bir kütüphane olarak hizmete açtı. Bu kitabın en önemli kazanımlarından biri, kuşkusuz böyle bir adımın atılmasına katkıda bulunmasıdır. Ermeni Öğretmenler Birliği'nin (*Usutçats himnarg*) İstanbul'daki kütüphanesinde de, Ermeni Milli Meclisi'nin toplantı tutanaklarına ve özel kişilerin yayımladığı yıllıklara ulaştım. Bu son derece değerli birincil

kaynaklarla çalışmama imkân veren ve yardımlarını esirgemeyen kütüphane görevlilerine teşekkür ederim. Surp Pırgiç Hastanesi'nde eksik olan *Nor or* koleksiyonunu ise *Agos*'ta buldum.

2011 ve 2012'de ABD'ye yaptığım iki ziyarette, Boston'daki Ermeni Çalışmaları ve Araştırmaları Birliği'nde (NAASR - National Association for Armenian Studies and Research), Michigan-Dearborn Üniversitesi Ermeni Araştırmaları Merkezi'nde (Armenian Research Center of the University of Michigan-Dearborn) ve New York'taki Zohrab Merkezi'nin (Zohrab Center) kütüphanelerinde çalıştım. Çeşitli birincil ve ikincil kaynaklara ulaşma ve üzerlerinde çalışma olanağını tanıdıkları için Ara Sanjian'a, Marc Mamigonian'a, Zohrab Merkezi'ndeki çalışanlara ve *Agos*'a teşekkür borçluyum. Aras Yayıncılık'tan dostlar bana kitap göndererek ya da materyal taraması yaparak çeşitli aşamalarda çalışmama destek oldular. Onlara da özel teşekkürlerimi iletmek isterim.

2012'de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde önemli bir Ermenice gazete arşivinin olduğunu keşfettim; ancak istenen ücret, bu kapsamda bir çalışmayı tamamlayacak araştırmacı için hayli yüksekti.

Bavyera Eyalet Kütüphanesi de bazı çok ender bulunan Ermenice gazetelere, yıllıklara ve kitaplara sahip. Burada görev yapan iki kütüphaneci, Wolfgang Schmitt-Garibian ve Helmut Thiess, kütüphanenin Ermenice kaynakları konusunda her zaman yardımcı olmaya hazırıldılar ve daha önce bilmediğim bazı kaynaklara onlar sayesinde ulaştım. Yardımları için ikisine de müteşekkirim.

Başbakanlık Arşivleri ve bazı Türkçe yayınlar dışında, bu kitapta yer alan kaynakların, sözlü tarih anlatıları da dahil, büyük bölümünün dili Batı Ermenicesidir.

Dipnotlarda başvurduğum Ermenice gazetelerin hem tarihlerine hem de sayılarına yer verdim; *Nor or* gazetesine verilen bazı referanslarda sayı bulunmasa da, tarihler belirtildi.

Ermenice sözcüklerin yazımına ilişkin not

Kitabın özgün İngilizce basımında Ermenice sözcüklerin yazımında Library of Congress'in <http://www.loc.gov/catdir/cpsd/romanization/armenian.pdf> web adresinde yer alan transliterasyon tablosu kullanılmıştır (erişim 2 Ekim 2018).

Türkçe baskıda ise, Ermeni alfabesinden Latin alfabesine aktarmada, Aras Yayıncılık'ın uyguladığı yöntem benimsenmiş, herhangi bir akademik transliterasyon sistemine uymaktan çok, Türkçe ve Ermenice iki dilli okurlar ile Türkiye'de Ermeniceye aşina okurlar dikkate alınarak telaffuz ağırlıklı bir yazım tercih edilmiştir.

Kısaltmalar

AGBU	Ermeni Genel Hayırseverler Birliği (Armenian General Benevolent Union)
ANCA	Amerika Ermeni Ulusal Konseyi (Armenian National Council of America)
EDF	Ermeni Devrimci Federasyonu (Tařnaktsutyun)
EMM	Ermeni Milli Meclisi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
NAASR	Ermeni alışmaları ve Araştırmaları Birliği (National Association for Armenian Studies and Research)
TMS	Tek Müteveli Sistemi
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüđü
NER	Yakın Doğu Yardım Kuruluřu (Near East Relief)